

Глигор ТОДОРОВСКИ

НЕКОИ АСПЕКТИ НА ФАШИСТИЧКАТА ОКУПАЦИЈА НА ДЕБАР И ДЕБАРСКО ОД 1941 ДО 1944 ГОДИНА

Окупацијата на Западна Македонија

Во духот на поранешните меѓусебни договори, министерот за надворешни работи на Италија, грофот Кано, и министерот за надворешни работи на Третиот Рајх, фон Рибентроп, во Виена, на 20 април 1941 година, склучиле спогодба за поделба на Југославија. На тој состанок била одредена и привремената демаркациона линија помеѓу италијанскиот и бугарскиот фашистички окупатор во Македонија¹. Меѓутоа, одредувањето на демаркационата линија помеѓу окупаторските сили во Македонија било од привремен карактер, а конечното воспоставување на т.н. привремена демаркациона линија помеѓу фашистичка Италија и Бугарија било одредено од бугарско-италијанската и бугарско-германската гранична комисија². Според оваа спогодба поголемиот дел од Македонија, што до 1941 година бил составен дел на предвоена Југославија, го окупирале фашистичките сили на Бугарија, додека Западна Македонија, со околиите и градовите: Тетово, Гостивар, Кичево, Дебар и Струга, како и поголемиот дел од преспанските села, биле окупирани од италијанските воени окупациони сили. Покрај разместувањето на воени единици по градските центри, засилени воени единици се наоѓале лоцирани и на поодделни воено-стратегиски и сообраќајни места низ сета окупирана територија во Западна Македонија од италијанскиот фашистички окупатор³. Што се однесувало, пак, до при-

¹ Зборник докумената података народноослободилачког рата југословенских народа, т. II, књ. 2, док. бр. 14, Београд, 553.

² Боро Митровски, потполковник на ЈНА, Поважни настани во Народнослободителната војна во Западна Македонија, Гласник на Институтот за национална историја, III, 1, Скопје, 1959, 1.

³ Глигор Тодоровски, Окупацијата на Западна Македонија (1941 — 1944), Второ дополнето и проширено издание, Скопје, 1982, 10.

времената демаркациона линија таа била неколку пати менувана во текот на окупацијата⁴. Фашистичка Бугарија воопшто не била задоволна од воспоставувањето на привремената демаркациона линија во Македонија⁵. Бугарската фашистичка влада често пати го поставувала прашањето за промената на демаркациона линија и за припојувањето на делот од Македонија окупиран од италијанските окупаторски сили кон фашистичка Бугарија⁶.

Територијата на Западна Македонија сè до јули 1941 година била прогласена за окупационо подрачје на италијанските окупаторски војски⁷. Притоа, старата предвоена југословенска административна власт сè уште не била напoлно ликвидирана и била повикана од италијанските воени сили да ја продолжи и натаму работата и да соработува со воспоставените италијански воени команди по местата⁸. Со Декрет на Мусолини, од 17 мај 1941 година, била воспоставена воена административна власт. Со овој Декрет се пропишувало дека на територијата од предвоена Југославија, окупирана од италијанските вооружени сили, цивилната власт, во смисла на чл. 16, 54 и 66 од Воениот закон на фашистичка Италија, ќе ја вршат цивилни комесари кои ќе ги именува Врховната воена италијанска команда⁹. Биле донесени и одредби за зачувување на јавниот поредок, за обезбедување на сигурноста и др.¹⁰. Седиштето на цивилниот комесар за сета територија на Западна Македонија се наоѓало во Призрен. Во негова надлежност спаѓало формирањето на административните органи за јавниот поредок и безбедноста. Во почетокот на администрацијата во употреба бил српско-хрватскиот јазик¹¹. Овој период, меѓутоа, набргу бил завршен. Во јули 1941 година оваа територија, со Декрет на Кралскиот намесник на Албанија, Франческо Јакомони, била анектирана кон квислиншка Албанија, со што се оствариле великоалбанските стремежи на албанските квислинзи. Почнал еден нов период во овој окупиран дел на Македонија кога бил воведен албанскиот јазик во администрацијата, била организирана просвета со употреба на албанскиот јазик во наставата, имало албанска полиција, албанска административна власт и др.¹².

⁴ Истото.

⁵ Боро Митровски, *Поважни настани ...*, 4.

⁶ Истото.

⁷ Глигор Тодоровски, *Окупацијата ...*, 13.

⁸ Истото.

⁹ Истото.

¹⁰ Истото.

¹¹ Истото.

¹² Истото.

ВЛЕГУВАЊЕТО НА ГЕРМАНСКИТЕ И ИТАЛИЈАНСКИ ВОЕНИ ЕДИНИЦИ ВО ДЕБАР, ВО АПРИЛ 1941 ГОДИНА

Со почетокот на Априлската војна во 1941 година делови на југословенската војска, од составот на Вардарската дивизија, која според воениот план се наоѓала распоредена на Дебарскиот фронт спрема Албанија, конкретно 46 Пешадиски полк, постигнал почетен територијален успех против италијанската војска (на 7 април), навлегувајќи десеттина км. на албанската територија¹³. По краткотрајните борби со италијанските единици на овој дел на фронтот, единиците на југословенската војска ги задржале зафатените позиции неколку денови¹⁴. Поради брзото навлегување на германските воени единици во правецот кон Скопје и Тетово, што наидуваа од Бугарија, од повисоката команда било наредено да се срушат сите воени и други објекти по долината на реката Радика сè до Маврови Анови, што создало паника и забуна во воените единици во реонот на Дебар и Дебарско. Притоа биле запалени воени магацини, била извршена евакуација на заднински воени единици и др.¹⁵. Од друга страна, наишол и голем број на цивилни бегалци и чиновништво од Скопје и од други краишта на Македонија што бегале од брзото навлегување на германските воени единици. На тој начин се создавала уште поголема паника и неред во заднината на Вардарската дивизија, конкретно на 46 пешадиски полк. Тоа мошне негативно влијаело на составот на воените единици на фронтот, а и на самото нивно команднување, бидејќи повеќе резервисти во воените единици на фронтот биле од околните села и почнале да ги напуштаат воените единици, да бегаат и да се враќаат по своите домови¹⁶. Врз ваквата состојба, во значителна мера, придонеле и петоколонашките агенти, кои веќе длабоко се инфилтрирале и на овој терен и во овие единици на бившата југословенска војска. И покрај тоа безредие, сепак, делови на Вардарската дивизија, што биле распоредени на фронтот кај Дебар, сè уште, успешно ги одбивале италијанските напади на 9 април. Меѓутоа, заради заземањето на Гостивар од страна на германски војски и нивното насочување во правецот кон Дебар била загрозуена заднината на Дебарскиот фронт, па единиците на Дебарската група морале да се повлечат и да заземат положба на граничниот фронт, што бил резервен¹⁷. По 10 април, германски воени единици го зазеле Маврово и продолжиле да наступуваат по реката Радика во правецот кон Дебар, со што, уште

¹³ Velimir Terzić, *Slom Jugoslavije 1941*, 2, Beograd, 307.

¹⁴ Истото.

¹⁵ Истото, 327.

¹⁶ Истото,

¹⁷ Истото, 345.

повеќе, била влошена воената состојба на деловите на Вардарската дивизија, распоредена на Дебарскиот фронт¹⁸, така што делови на 9 германска оклопна дивизија, кои настапувале од правецот на Гостивар, на 11 април, во петокот, околу 9,30 часот претпладне, пристигнале пред Дебар, а потоа од заднина го нападнале десниот отсек на Вардарската дивизија. Германските воени единици го зазеле градот Дебар и стапиле во директен контакт со 14 Италијански корпус кој напаѓал од запад во насока кон Дебар¹⁹. Според тоа, патот на италијанските војски за Дебар бил слободен и тие на 12 април, во саботата, влегле во Дебар²⁰. Така, најголемиот дел од Вардарската дивизија која го одржувала Дебарскиот фронт, во априлските воени денови, не по своја вина, на патниот правец Дебар-Кичево, при повлекувањето паднал во германско заробеништво.

Италијанската окупација на Дебар. Создавање на великоалбански квислиншки органи во Дебар и Дебарско во 1941 година

Меѓу првите високи албански службеници што дошле во Дебар, во 1941 година, бил Абдула Изети. Тој бил назначен од Министерството за внатрешни работи на Албанија за директор на Управата за приходи на Дебарската општина и набргу почнал да го организира како прво прибирањето на даночните приходи од населението во општината според старите даночни книги што биле сочувани од предвоена Југославија. Истовремено почнал да врши замена на службениците во општината од македонско потекло со Албанци, под изговор дека Македонците не го знаеле албанскиот јазик и дека не знаеле да кореспондираат на тој јазик. Всушност, јасна била националистичката тенденција на квислиншките албански власти во создавањето на свои кадри во кои ќе имаат соодветна потпора. По доаѓањето на Абдула Изети, набргу пристигнал во Дебар и Леле Кочи, кој од страна на квислиншкото Министерство за внатрешни работи на Албанија бил назначен за префект на Дебарската префектура, која добила мошне широка ингеренција на власт на сета територија на Западна Македонија окупирана од италијанската војска. Одделни службеници, Албанци, дошле со него, а други и пред него, кои

¹⁸ Истото, 361.

¹⁹ Истото, 387.

²⁰ Според тоа неможеме да се согласиме со мислењето на Јашар Алили, Шеесет и девет дена слободен Дебар, Зборник: Слободните територии во Македонија 1943, Скопје 1975, 481, дека италијанските војски влегле во Дебар на 16 април 1941 година. Дебар бил заземен од Германците на 10 април, во 13 часот, види: фактографски материјали за Дебар, Институт за национална историја, Одделение за библиографија и документација „д-р Велимир Брезоски“, Р-9-2, 20.

што порано работеле низ разни административни центри во Албанија, со цел за да ги преземат административно-политичките функции во органите на квислиншката власт²¹, која постепено се создавала во градот Дебар и во Дебарско.

Формирањето на великоалбански и великобугарски комитети во Дебар

Набргу по окупацијата на Дебар, во април 1941 година, разни реакционери, националисти и великоалбански елементи, поттикнати од италијанската известителна служба се зазеле со формирањето на великоалбански комитет во Дебар. За овој великоалбански комитет карактеристично било дека негови членови станале истакнати Албанци од Дебар кои немале ништо заедничко со албанската сиромаштија и кои во предвоена Југославија се наоѓале во водството на организацијата на ЈРЗ, односно на Југословенската радикална заедница; а исклучок од ова бил сенаторот Мухамед Златку²². Во овој Комитет влегол и Шери Блангов, кој подоцна станал врховен поглавар на муслиманската верска заедница во Албанија; потоа, Осман Пиперку, дотогашниот претседател на Дебарската општина, кој отворено изјавил дека и порано соработувал со фашистите во Пешкопеја, во Албанија; потоа, Даут Имам, Нури Шеху, Осман Руси, Заким Јегени, Алим Малиќи, Усни Дине, Сабри Макелари, Уклет Сали, Уке Цами и други истакнати Албанци од Дебар²³. Иако овој великоалбански Комитет немал некоја строго подредена организациона форма и внатрешна структура на организираност, тој веднаш почнал да се занимава со организирање манифестации во Дебар, преку кои требало да се искаже благодарност на италијанскиот окупатор за „ослободувањето“ на Албанците и на муслиманите во Дебар и во Дебарско, настојувајќи да привлече што повеќе Албанци и други муслимани кон политиката на Комитетот со лажни ветувања. Меѓутоа, тоа почетно воодушевување, поради големата пропаганда и демагошките настапувања на споменатите великоалбанци во Дебар, во 1941 година, набргу спаснало, посебно со отпочнувањето на агитацијата за запишување на членови во Албанската фашистичка партија и во фашистичката доброволна милиција²⁴. Сепак, работата на Великоалбанскиот комитет во Дебар била прилично интензивна и содржела повеќе задачи: создавање на првите органи на албанска квислиншка власт, потоа први органи на судството, отворање на првите учи-

²¹ Зборник: Слободните територии во Македонија..., 479.

²² Дебар, фактографски материјали..., Институт за национална историја..., 21.

²³ Истото.

²⁴ Истото.

лишта на албански јазик во градот Дебар и во селата во Дебарско, формирањето на организации на Фашистичката партија на Албанија во Дебар и во селата како и на други фашистички доброволни единици. Била спроведувана и интензивна агитација меѓу албанското население и меѓу другото муслиманско население, всушност, и меѓу Македонците муслимани за нивното придобивање, преку одржување на конференции, митинзи и друг вид средби, на кои истапувале истакнати албански првенци од Дебар. Бучно се манифестирало и се пропагирало дека и градот Скопје треба да се приспои кон Голема Албанија, а истовремено Великоалбанскиот комитет во Дебар се поврзал со слични на него комитети во други градови на Западна Македонија, настојувајќи да се создаде омраза меѓу македонското и албанското население во овие краишта, неводејќи, притоа, сметка на долгото заедништво во минатото на едното и другото население. Се настојувало да се поттикнат најлошите чувства кај луѓето само за да се предизвика верска и национална нетрпеливост.

И одделни Македонци, всушност, орудија на италијанската известителна служба, не мирувале и не седеле со скрстени раце и настојувале на некој начин да се спротивстават на големоалбанците. Од нив бил формиран великобугарски комитет во Дебар, во кој се наоѓале: Стефан Велјов, Боге Тофев-Куновски, Мино Зафиров-Аговски и други, а најистакнато место и улога во овој великобугарски комитет имал Стефан Велјов, кој на сите митинзи, организирани дури и од страна на великоалбанците, истапувал и изјавувал благодарност кон италијанските окупатори за „ослободувањето на Бугарите“²⁵. Овој великобугарски комитет, пак, развивал пропагандна дејност дека градот Дебар и Дебарско набргу ќе бидат приклучени кон Бугарија, односно кон територијата на Македонија, што била окупирана од бугарските војски и на која била воспоставена бугарска окупаторска власт. За таа цел посебно биле користени црквите по селата во Дебарско каде било зборувано и на оваа тема и, притоа, честопати бил определуван датумот за пристигнувањето на „бугарските ослободители“, вршејќи подготовка за нивниот пречек и слично. За целите на овој великобугарски комитет во Дебар биле ангажирани и користени и свештениците по македонските села во Дебарско кои, исто така, развивале силна пропаганда дека бугарската окупаторска власт во другиот дел на Македонија не дозволила такви пљачки, грабежи и насилства какви што станувале во Дебарско во времето на постоењето на италијанската окупаторска и албанската квислиншка власт. Несомнено, ваквата пропаганда ја поттикнувале и ја засилувале и бугарските окупаторски органи во Македонија. Тие испраќале дури и свои посебни луѓе, пропагатори, за да го поддржуваат тој големобугар-

²⁵ Истото.

ски однос спрема овие македонски територии и да шират таква пропаганда во Дебар и во Дебарско. Таков истакнат великобугарски пропагандист во Дебарско бил Крсте Врлакоски, кој дошол во Дебар од делот на Македонија што бил окупиран од фашистичка Бугарија. Притоа тој им ги исплатил и припадностите на свештениците по македонските христијански села и во градот Дебар што им ги исплатил Синодот на Бугарската црква. Меѓутоа, веќе во 1942-та година, како резултат на активноста на организација на КП во Дебар и во Дебарско се почувствувало спласнување и намалување на активноста на великоалбанскиот, великобугарскиот, па и на великосрпскиот комитет во Дебар²⁶. Така, во 1942 година свештениците во црквата во Дебар одбиле да го спомнуваат бугарскиот владика како свој патрон, а почнале да го споменуваат Автономниот поглавар на православната црква во Албанија, од кого почнале да примаат и месечни припадности, што било потврда за опаѓањето и намалувањето на великобугарското влијание во Дебар и во регионот. Така пропаднале обидите на реакцијата да ги разедини и да внесе омраза меѓу албанското и македонското население во Дебарско во текот на фашистичката окупација што било најмногу заслуга на настојувањето на партиските организации во Дебар и Дебарско, чија цел била создавање на братство и единство и меѓусебно живеење на Албанците и Македонците и на другото население што живеело во овој крај од Македонија што требало да претставува единствена алтернатива за натамошниот опстанок.

Воспоставување на први органи на квислиншка власт по извршената окупација на Дебар и Дебарско

Иако биле формирани великоалбанскиот и великобугарскиот комитет во Дебар, сепак, тие не успеале веднаш да воспостават и власт, без оглед што имале такви тенденции. Спротивно од тоа, италијанските воени органи, врз основа на воените закони што ги примениле во окупираните земји, сите предвоени органи на власт, односно службеници, освен политичките што ги зазеле разни колаборационисти и кои дошле од Албанија, набргу по окупацијата на Дебар и Дебарско, добиле наредба да се вратат по работните места и да отпочнат со работа. Меѓутоа, еден дел од предвоените службеници паднале во германско заробеништво како војници на предвоената југословенска војска, други, пак, од лични причини не сакале да службуваат во окупатор-

²⁶ Дебар и Дебарско низ историјата (Дел: 1919—1945), ракопис, Институт за национална историја, Одделение за библиографија и документација „д-р Велимир Брезоски“, евидентиран број 3, за интерна употреба, 474.

скиот и во квислиншкиот апарат. Сепак, набргу по окупацијата на Дебар и Дебарско биле организирани и отпочнале со работа Дебарската општина, Општинскиот суд и Дебарската пошта и др. органи. Во овие квислиншки органи бил вклучен и дотогашниот командир на Жандармериската станица во Дебар, кој останал подолго време да службјува и по доаѓањето на италијанските карабинери²⁷.

Во Дебарската околија, односно бившиот Дебарски срез, освен околинскиот началник, кој бил заробен од италијанскиот окупатор и не сакал да биде ослободен од заробеништво и сакал да ја дели судбината со другите воени заробеници, на повикот на италијанската воена команда предвоените службеници да се јават на работните места, поголем број службеници се пријавиле во Дебарската општина и во други селски општини во Дебарско. Така, на работните места се нашле службениците на бившото Околинско начество, службениците на Даночната управа при Дебарската општина; потоа, службениците на Дебарската општина и службеници на други административни служби. На чело на новата квислиншка Дебарска општинска управа, во почетокот на окупацијата, бил поставен пак, поранешниот нејзин претседател, Осман Пиперку²⁸ од Дебар.

Меѓутоа, воспоставените набрзина и нецелосно административно-управни органи во Дебар и во Дебарско почнале да работат според старите предвоени закони што окупаторот, сè уште, не ги укинал; тие донесувале одлуки и други акти во согласност со окупаторските органи и неговите воени закони, кои всушност, биле релевантни и за оваа територија. Овие органи ги спроведувале во живот и наредбите кои италијанските воени окупатори ги пропишувале. Селските кметови, како органи на власта по селата, посебно биле вклучени во прибирањето на оружјето од населението и во извршувањето на другите акти што биле од интерес за италијанскиот окупатор²⁹. За работата што ја вршеле службениците во администрацијата во Дебарската општина и во другите административни органи во Дебар и по селските општини во 1941 година, кога Западна Македонија била прогласена за италијанско-окупаторско воено подрачје, од април до јули 1941 година, службениците биле плаќани како и порано и тоа во динарски износ. Меѓутоа, средствата за нивното плаќање биле собрани од разни даноци и такси, наплатувани за различни прекршоци, од трошарина собираана од пазарот и сл.

Сепак, овој период траел кратко време од мај 1941, кога била воспоставена воено-административна власт, и до јули истата година, кога територијата на Западна Македонија била

²⁷ Дебар, фактографски материјали, Институт за национална историја..., 22.

²⁸ Дебар и Дебарско низ историјата..., 468.

²⁹ Истото.

анектирана кон квислиншка Албанија. Оттогаш во споменатите установи биле поставувани нови луѓе на службеничките места, во кои фашистите имале доверба, првенствено од албанско потекло. На тој начин големоалбанците ја презеле власта во Дебар и во Дебарско, односно во префектурата, во потпрефектурата и во создадените селски општини, создавајќи на тој начин една нова кадровска структура врз која можеле тие да се потпираат.

Претседателот на Дебарската општина од пред војната, Осман Пиперку, и по окупацијата останал на таа должност и почнал со работа во новата општина. Тој настојувал да остане на таа должност и натаму; меѓутоа, во тоа не успеал. Бил назначен нов претседател на Дебарската општина, Шемси Хатиџи, кој дотогаш бил општински службеник по разни селски општини во Албанија и имал извесно административно искуство. Инаку тој бил познат и ценет од италијанските окупатори бидејќи бил нивни доставувач и познат интригант. Во времето на окупацијата се покажал како верен човек на италијанските окупатори, а потоа и на германските воени и полициски органи.

Со воспоставувањето на албанската квислиншка власт во Дебарската општина во 1941 година било воведено какво-такво поредовно снабдување на населението во општината со прехранбени производи што биле, поради недостиг, рационализирани. Општината ја презела врз себе распределбата на редуцираната храна и на другите прехранбени производи, водејќи, притоа, поголема грижа за населението во градот, а многу помала за селското население во општината, кое добивало минимални количества на прехранбени производи, што по одделни поводи изнесувале и по неколку грамови. Во оваа смисла била правена очигледна шпекулација со прехранбените производи, иако нивниот дотур за окупираните подрачја во Западна Македонија бил нешто поголем за градовите и селата во Албанија, за да се добие погрешна претстава за состојбата на „новоослободените“ земји. Сепак, некаков ред во распределбата на прехранбените производи што биле рационализирани, како шеќерот, зејтинот и други производи, постоел во 1941 година, додека во наредните, во 1942, 1943 и 1944 година почнало наголемо да се шпекулира со прехранбените производи, така што луѓето во Дебарско морале да се снабдуваат кој како знаел, можел и умеел.

Освен пониски органи на оваа територија биле создадени и повисоки органи на квислиншката власт. Окружно началство било формирано со седиште и во градот Дебар и претставувало највисок орган на административно-политичката власт за целата територија за Западна Македонија. Во 1944 година била формирана уште една префектура во Тетово³⁰. За префекти, односно окружни началници, биле поставувани истакнати членови на Ал-

³⁰ Глигор Тодоровски, Окупацијата на Западна Македонија..., 16.

банската фашистичка партија, исклучително од албанско потекло³¹. Во составот на Дебарската префектура и до формирањето на Тетовската, биле формирани вкупно 48 општини, наречени комуни, а вкупниот број жители на сета територија на Западна Македонија, според извршениот попис од 1942 година, не поминувал повеќе од 260 000 жители³², додека, според германски документи, на оваа територија живееле 250 000 жители, на површина од 4 070 км². Градот Дебар, како седиште на Дебарската префектура, во 1942 година броел околу 12 000 жители³³.

Покрај формирањето на окружните началства биле формирани и помали административно-политички органи наречени потпрефектури (околии). Дебар бил седиште на Дебарската потпрефектура, додека Дебарската потпрефектура ја составувале општините во селата: Баланци, Манастирец, Коцаџик, Долно Косоврасти и градската општина во Дебар, вкупно 5 општини. Во општината Баланци влегувале селата: Баланци, Броштица, Горенци, Голем и Мал Папрадник, Кочишта, Житинани и Пареша; во општината Манастирец, селата: Дренок, Модрич, Селце (Жупа), Брештани, Новак, Коцаџик, Долгаш, Осолница, Проваленик, Евла и Долно Елевци; во општината Косоврасти, селата: Долно и Горно Косоврасти, Горно и Долно Мелничани, Могорче, Гари, Осој и градската општина во Дебар што била составена од градот Дебар и селата: Удово, Спас, Селокуки, Коњаре, Бомово, Рајчица, Елевци, Баниште, Хаме и Кривци³⁴.

Во споредба со административната поделба на Горнодебарската околица од предвоена Југославија, административната поделба на Дебарската потпрефектура не била идентична. Според пописот од 1931 година тогашната Горнодебарска околица (срезот) имала 13 општини, со вкупно 16296 жители, од кои само Горнодебарската општина имала 3940 жители³⁵.

Во воспоставувањето на првите органи на окупаторската и квислиншката власт јасно се гледале некои очигледни тенденции на италијанскиот окупатор и на албанските квислинзи. Пред сè, окупаторот веќе бил мошне добро информиран за дотогашната состојба на албанското и на македонското население во предвоена Југославија; за нивната целосна национална обесправеност, за тешката социјална положба и за големата културна и образовна заостанатост што била последица на минатите режи-

³¹ Истото.

³² History e geografi, Shtëpia Botuese Morzoeco, Firenze, 1942/XX, 117.

³³ Истото, 179. Овој број на жители на Дебар, ни се чини, дека е преголем.

³⁴ Глигор Тодоровски, Окупацијата на Западна Македонија..., 213—214.

³⁵ Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31 marta 1931 godine, knjiga IV, Sarajevo, 1940, IV, Sarajevo, 1940, 271.

ми. Италијанскиот окупатор токму заиграл на таа карта, настојувајќи максимално да ја искористи и да го посее семето на раздор меѓу македонското и албанското население, пред сè, поттикнувајќи ги националната и верската нетрпеливост.

Така, италијанските окупатори, уште во првите денови на окупацијата, развиле голема агитација и пропаганда во Дебар за да го придобијат албанското население, за да создадат лажно чувство кај него дека е „ослободено“, дека „Голема Албанија“ е нивна цел. Таквата политика на италијанскиот окупатор и на неговите албански квислинзи и соработници, на великоалбанците и на албанските квислиншки власти нашла на засилена активност на организациите на КП, во кои Македонци, Албанци, Македонци-муслимани, Турци, Роми, во заедничката борба што ја повеле со сите југословенски народи и народности против сè она што го попречувало заедничкото живеење, ја гледале сопствената и заедничката иднина.

Прибирањето на оружјето, формирањето на општинската милиција, фашистичката партија, жандармеријата и околинскиот суд

На италијанскиот окупатор му било познато дека големо количество, пред сè, пешадиско оружје од бившата југословенска војска останало на Дебарскиот фронт и на територијата на Дебарската околина. Оружје се наоѓало расфрлано на повеќе места, а најмногу по долината на реката Радика, како од нејзината лева и десна страна, бидејќи делови од Вардарската дивизија, што воделе фронтални борби со италијанските војски на Дебарскиот фронт, во април 1941 година, изоставиле многу сандаци со пешадиска и артилериска муниција, а фортификациските воени објекти што се наоѓале по реката Радика биле полни со пешадиско и друго оружје. Понекаде, сè уште, се наоѓале и воени запрети, а заталкани коњи, мазги и други товарни добитоци скитале по патиштата или ги промениле стопаните. Селани од околните села на реката Радика прибрале поголем дел од ова оружје и други воени материјали и воена опрема, а со доаѓањето на италијанските воени органи, италијански војници почнале да го демонтираат и да го онеспособуваат артилериското оружје што се наоѓало расфрлано по патот од Дебар за Кичево и од Дебар по Радика спрема Маврово, потоа од Дебар спрема Струга и на други патни правци. Тоа оружје било прибирano од италијанските војници и било сместувано во Дебарските касарни, а оттука со италијански воени камиони, преку патниот премин кај Струга и Пешкопеја, било пренесувано во Тирана, во Албанија³⁶, каде италијанските воени органи дефинитивно го решавале тоа прашање.

³⁶ Дебар и Дебарско низ историјата ..., 467.

Прибирањето на оружјето, посебно на пешадиското, од италијанските војници во почетокот на окупацијата било значајно политичко прашање. Се работело посебно на прибирањето на пешадиското оружје што станало приватна сопственост на одделни селани и граѓани од Дебар. Италијанските воени власти биле свесни дека тоа можело да биде употребено и против нив самите. Прибирањето на воените товарни добитоци се вршело многу полесно, бидејќи на нив биле втиснати воени знаци од бившата југословенска војска и не било лесно нивното сокривање. Меѓутоа, во прибирањето на пешадиското оружје (пушки, револвери, пешадиска муниција и друго), италијанските војници, и покрај широко организираната акција за неговото прибирање, немале некој забележителен успех. Во акцијата биле вклучени и сите бивши и тогашни селски кметови по селата во Дебарската пот-префектура, односно околија. Во таа смисла биле објавени и специјални наредби на италијанските воени власти на италијански и српскохрватски јазик. Таква наредба била објавена и во градот Дебар, со повик кон граѓаните за предавање на пешадиското оружје, меѓутоа, ретки биле случаите некое лице да предаде оружје. Навистина била предавана по некоја стара или неупотреблива пушка, по некоја бомба или по неколку куршуми, така што и покрај честите претреси вршени по селата од италијанските војници не се дошло до некој видлив успех во акцијата за прибирање на оружјето од населението³⁷, па според тоа може да се претпостави дека доста пешадиско оружје и воена муниција и друга воена опрема останале кај населението во Дебар и Дебарско.

Дебарската општина, посебно кога претседател станал Шемси Хатиџи, започнала да организира и месна милиција. Целта на оваа милиција била истоветна со поранешните општински пандури од предвоена Југославија, кои вршеле ноќно стражарење и слично, обезбедување на имотот од кражба и др.³⁸ Шемси Хатиџи, како претседател на општината, организирал и наплатување на трошарина на пазарот Дебар, иако таа институција не била воведена порано во овој град, а ниту во Албанија. Тоа било спроведено за да се обезбедат доволно финансиски средства за општината, наводно за исплаќање на општинските службеници, меѓутоа, повеќе за да се обогати лично претседателот. На оваа негова мерка за наплата на трошарина постоеле многу забелешки од страна на Албанците во Дебар³⁹.

Во половината на 1941 година се отпочнало и со формирањето на организации на Фашистичката партија на Албанија во Дебар. Била формирана т.н. Федерација на Албанската фашистичка партија за Дебарската префектура што ја опфаќала цела

³⁷ Истото, 469.

³⁸ Истото, 480.

³⁹ Истото.

Западна Македонија. Потоа, биле формирани органи по сите пот-префектури, односно по околините, а биле избрани и функционери на ограноците на Фашистичката партија, освен во Дебарската потпрефектура, бидејќи таа должност во Дебар ја вршел органот на Фашистичката партија на Дебарската префектура. Седиштето на Федерацијата на Фашистичката партија било сместено во просториите на некогашниот Соколски дом, во неколку канцеларии што се наоѓале во тој дом. Во органот на оваа Фашистичка партија работеле неколку службеници, кои биле униформирани, а според структурата на организацијата постоеле неколку сектори. Еден сектор бил задолжен за фашистичка младинска организација (Авангардисти); потоа, Сектор за снабдување, кој повремено го одземал правото на општината за распределба на прехранбени производи што биле рационализирани и често пати околу ова прашање меѓу квислиншката општина во Дебар и раководството на Федерацијата на фашистичката партија настанувале спорови. На чело на оваа федерација се наоѓало лице со звање федерал, кој задолжително бил Албанец, а му помагал еден Италијанец, кој, всушност, ги вршел работите⁴⁰.

Иако биле видливи обидите на раководителите на оваа фашистичка партија за зачленување во неа на возрасни луѓе, сепак, некој позначаен одзив од страна на албанското население немало. Според присуството на луѓето и младината на митинзите, што оваа организација повремено ги организираше во градот Дебар, одзивот бил минимален. Бројот на членовите на оваа партија не бил поголем од стотина, иако членувањето на сите службеници од државниот квислиншки апарат било задолжително, што говори за пасивниот однос на албанското, турското и на македонското население спрема Албанската фашистичка партија. Тој пасивен однос всушност, не се должел на некоја висока политичка свест на месното население, туку, пред сè, за да се избегнуваат обврските и другите неугодности што произлегувале од членувањето во фашистичката партија⁴¹ и на помал дел на населението поради спротиставувањето и немањето на традиција во политичката организираност.

Биле формирани и општински организации на оваа фашистичка партија, наречени фаши, и селски, наречени езгра. И во едните и во другите организации биле вклучени предимно младинци од албанската народност, кои во нив биле воспитувани во поттикнувањето на омраза помеѓу македонската, албанската и турската младина и другите етнички групи, што, всушност била цел и содржина на работата на италијанската известителна служба.

Фашистичката партија на Албанија во Дебар грижливо водела сметка за навлегувањето на фашистичката идеологија кај младината, претежно кај албанската и турската. Оваа партија

⁴⁰ Дебар и Дебарско ..., 484.

⁴¹ Истото, 485.

раководела и со огранокот, наречен „Говани фашисте“, во кој биле зачленувани повозрасните младинци и организацијата „Балиле“, организација во која биле прибирани учениците од основните училишта. Оваа организација им давала бесплатна фашистичка облека на учениците. Покрај спроведувањето на силна агитација на големоалбанизмот и проширувањето на фашистичка идеологија меѓу младинците и учениците, тие добивале и мали пушки, со цел да ги придобијат и да ги воспитуваат во духот на фашизмот, вршејќи тотална милитаризација на младината. Албанската фашистичка партија, сепак, не успеала да ја привлече сета дебарска младина ниту од албанско ниту од турско потекло, благодарейќи, пред сè, на големата активност на партиската организација, на скоевската и на другите организирани младински и воспитни групи во Дебар и Дебарско⁴², така што окупаторот и неговите квислинзи и во овој домен не ги оствариле своите мрачни планови во овој дел од Македонија.

Формирањето на италијанска и квислиншка полиција и жандармерија

Со доаѓањето на италијанската окупаторска војска, во Дебар набргу пристигнала и италијанска полиција и жандармерија, наречена карабинерија, како составни делови на окупаторскиот воен апарат. Италијанската карабинерија била сместена во зградата на денешната локална Радиостаница во Дебар, односно каде што во предвоената Југославија била сместена Жандармериската станица. За командир на италијанската жандармерија во Дебар бил определен Италијанец, по име Гузепе, мајор по чин. Негов помошник бил капетанот Андреа Потка, од Скадар, од албанско потекло. Во италијанските карабинерски редови имало и неколкумина карабинери од албанско потекло⁴³.

Оваа италијанска жандармериска команда имала надлежност за цела Западна Македонија. Покрај неа, постоеле и други пониски карабинерски команди и се наоѓале по месните карабинерски станици, на чие чело се наоѓал командирот на станицата, во чин наредник. Командата на Дебарската жандармериска станица била сместена во зградата на старата пошта во Дебар, наспроти некогашниот офицерски дом⁴⁴.

Италијанската жандармерија уште од првите дни на окупацијата го презела врз себе обезбедувањето на редот и безбедноста во градот и во селата на Дебарската околина. Секаде, каде што и порано во околината постоеле жандармериски станици, биле испратени жандармериски одделенија, така што повтор-

⁴² Јашар Алили, Шеесет и девет дена ..., 483.

⁴³ Дебар и Дебарско ..., 470.

⁴⁴ Истото.

но биле формирани жандармериски станици во селата: Спас, Голем Папрадник, Селци (Жупа) и во други села во Дебарската околија. Освен дојдените жандарми, карабинери, во италијанската жандармериска карабинерска служба биле вклучени и неколку од бившите југословенски жандарми⁴⁵. Тие пред војната служеле во Дебар, како што биле наредниците Милан и Лука, со своето познавање на луѓето, месните прилики и состојбите, со своите информации мошне добро им послужиле на италијанските окупатори. Во италијанското заробеништво паднал и командирот на предвоената Дебарска жандармериска станица, Сава Јоксимовиќ, кој повеќе години, покрај својата служба, вршел и информателна дејност. Тој потоа истата работа ја вршел и за италијанскиот окупатор⁴⁶.

Покрај јавната дејност италијанската жандармерија развивала и друга нелегална дејност во градот Дебар. Дејноста на таа служба се одвивала преку организацијата „Гуадра де Конфино“ (погранична служба), на чие чело се наоѓал мајорот на италијанската војска Гузепе Банкуере. Под оваа покривка, всушност, се криела една испостава на Италијанската воена информателна служба (ОВРА). Со неа, уште од времето на предвоена Југославија, соработувале луѓе од Дебар, како што биле Стефан Веловски, трговец од Дебар, Ибрахим Хаци Алили, рентиер од Дебар, и др. Обајцата, честопати, пред војната, патувале во Албанија, каде ги предавале прибраните податоци на органите на Италијанската информателна служба во Албанија. Таа работа тие ја продолжиле и во времето на окупацијата од 1941 до 1944 година⁴⁷.

Формирањето на околискиот суд во Дебар

Околискиот суд, како орган на окупаторската власт, бил формиран во Дебар при крајот на 1941 година. Во него немало многу службеници и неговата работа, била, речиси, безначајна, бидејќи Околискиот суд во Дебар немал никаква политичка улога.

Образованието во текот на окупацијата

Окупаторската и квислиншката албанска власт посветувала посебно внимание на организирањето на школството во Дебар и во Дебарско. Покрај образованиот аспект, организирањето на школството било правено и со цел да се прифатат младите генерации на оваа територија за да бидат воспитувани во

⁴⁵ Истото.

⁴⁶ Истото, 471.

⁴⁷ Истото.

духот на фашистичката идеологија. Наставата во формираните основни училишта била изведувана на албански јазик во сите албански села каде што биле отворени училиштата и во училиштата по некои македонски села во Дебарско, вршејќи на тој начин денационализација на македонските деца. И во селата населени со Македонци-муслимани во Дебарско, како во реонот на Долна Жупа и во некои села на долниот тек на реката Радика, во Долна Река, децата на Македонците-муслимани морале да го изучуваат албанскиот јазик и на тој јазик да ја слушаат наставата. Тоа било за првпат албанскиот јазик да биде настаен јазик. Меѓутоа, квислиншките албански власти не биле во можност да обезбедат доволно просветни кадри и повеќе да ја прошират училишната мрежа. Албански училишта во почетокот, односно во учебната 1941/42 година биле отворени само в градот и општинските центри, додека за помалите села недостигале учителски кадри. Најголем број од учителите биле прерасподелени од Албанија, од каде, покрај учители со редовна педагошка наобразба, доаѓале и учители кои преку разни педагошки курсеви се здобивале со познавање од таа област, со цел што побргу да се произведат учители⁴⁸. Сета настава, учебници и други училишни помагала, биле проникнати во духот на фашистичката и великобугарската идеологија⁴⁹. При отворените училишта биле отворани и курсеви за изучување на албанскиот јазик за учениците кои не го знаеле албанскиот јазик и за селаните од македонско потекло⁵⁰, што најдобро говори за големоалбанската тенденција во областа на просветата. Според едни податоци, во градот Дебар, есента во 1941 година, биле отворени само две основни училишта, а потоа постепено биле отворани и други училишта во градот и во некои села од Дебарско⁵¹.

Некои институции воведени во Дебар и Дебарско во времето на окупацијата

На територијата на Западна Македонија бил воведен еден посебен вид данок, наречен десеток или спахилук, односно спаилак. Воведувањето на овој вид данок во Западна Македонија почнало со Декретот на кралскиот намесник на квислиншка Албанија, под број 100/XX, од 15.V 1942 година⁵².

Данокот десеток се делел на два дела: ран и позен, односно на десеток за рани земјоделски производи, што созреваа во првите месеци од летото, а тоа биле сите видови жита: пченица, јачмен, 'рж, овес, потоа, сите видови на зеленчук што созреваа

⁴⁸ Истото, 483—484.

⁴⁹ Глигор Тодоровски, Окупацијата на Западна Македонија..., 21.

⁵⁰ Истото.

⁵¹ Дебар и Дебарско..., 483.

⁵² Глигор Тодоровски, Окупацијата на Западна Македонија..., 59.

пред завршувањето на август, а во позниот десеток спаѓале земјоделските производи што созреваа во раната есен: пченката, компирот, грозјето, гравот, кромидот, и др.

За спроведувањето на Законот за десеток, сите села во Западна Македонија, како и во Дебарско, биле распоредени по зони, што зависело од производните можности на селата и градовите, а десетокот според Законот, морал да биде продаван на лицитација. Од продавањето на десетокот биле исклучени сите дворни места, чија површина не изнесувала повеќе од 900 м²; потоа, дрвата и дрвениот кумур и сите дворни овошни дрвја. Од десетокот биле изземени, медот и пчелите.

Во Дебарската потпрефектура биле формирани 9 зони за продавање на раниот десеток. Една зона била формирана во општинскиот центар во селото Баланци, и била одбележана со број 6, во која влегувале селата: Баланци, Броштица, Горенци, Мал Папрадник, Голем Папрадник, Крчиште, Пареша и Житинани, а лицитацијата на оваа зона за продавањето на раниот зеленчук била извршена на 9 јули 1942 година⁵³. Со седиште во градската општина Дебар, под број 5, се наоѓале селата: Баниште, Хаме и Кривци, а раниот десеток од оваа зона бил лицитиран на 23 јули 1942 година⁵⁴. Во градската општина во Дебар се наоѓало седиштето и на една друга зона, одбележана под број 4, во која влегувале селата: Рајчица и Елевци, а лицитацијата на раниот десеток од оваа зона била извршена на 22 јули 1942 година⁵⁵.

Со седиште во општината Манастирец се наоѓала зоната под број 7, во која зона влегувале селата: Дренок, Модрич, Отишани, Селце и Цепиште, а лицитацијата на раниот десеток од оваа зона била извршена на 11 јули 1942 година⁵⁶. Во општината Коцак се наоѓало седиштето на зоната под број 9, во која зона влегувале селата: Брештани, Долгаш, Осолница, Проваленик, Елевци, Евла, Новак и Коцак, а лицитацијата на раниот десеток од оваа зона била извршена на 1 јули 1942 година⁵⁷. Во општината Долно Косоврасти било седиштето на зоната 8, и во оваа зона влегувале селата: Гари, Долно Косоврасти, Горно Косоврасти, Горно Мелничани, Долно Мелничани, Осој и Могорче, а лицитацијата на оваа зона била извршена на 13 јули 1942 година⁵⁸. Во градската општина во Дебар се наоѓало и третото седиште на зоната за лицитирање на раниот десеток, одбележано

⁵³ Архивски фонд на Кичевска општина 1941—1944, архивска единица 35/1, К-5, Државен архив на Македонија, Скопје.

⁵⁴ Архивски фонд на Кичевската општина..., архив. единица 37/1.

⁵⁵ Архивски фонд на Кичевската општина..., архив. единица 30/1.

⁵⁶ Архивски фонд на Кичевската општина..., архив. единица 38/1.

⁵⁷ Архивски фонд на Кичевската општина..., архив. единица 39/1.

⁵⁸ Архивски фонд на Кичевската општина..., архив. единица 40/1.

под број 2, и во неа влегувале селата: Спас и Селокуќи⁵⁹ и четвртата зона, со седиште во градската општина во Дебар, одбележана под број 3, со селата Коњаре, Сушица и Бомово⁶⁰.

За лицитирањето, односно за продавањето на позниот десеток во Дебарската потпрефектура биле формирани 25 зони во 1942 година. Во една зона со седиште во општинскиот центар Баланци, одбележана со број 11, се наоѓало само селото Баланци⁶¹, а лицитацијата на позниот десеток од оваа зона била извршена на 9 септември 1942 година. Во истото село се наоѓала втората зона, одбележана под број 12, и во оваа зона влегувале селата: Броштица и Пареша⁶², а лицитацијата на позниот десеток овде била извршена на 9 септември 1942 година. Во овој општински центар се наоѓало седиштето уште на 3 зони за продавање на позен десеток, а во една зона влегувало селото Голем Папрадник⁶³, а лицитацијата била извршена на 9 септември 1942 година (за зоната под број 13); во зоната, одбележана под број 14, во која влегувало селото Мал Папрадник, лицитацијата била извршена на 9 септември истата година⁶⁴, а за зоната под број 15, во која влегувале селата: Кочишта, Житинани и Пареша, лицитацијата била извршена на 9 септември 1942 година⁶⁵.

Во општинскиот центар Коцачик, под број 23, се наоѓала зона за продавање на позен десеток, во која влегувале селата: Дренук и Модрич, а лицитацијата била извршена на 10 септември 1942 година⁶⁶. Во селата Манастирец била сместена зоната за продавање на позен десеток и била одбележана под број 18. Во неа се наоѓало селото Селци (Жупа), а лицитацијата била извршена на 10 септември 1942 година⁶⁷.

Во општинскиот центар Коцачик, во пределот Горна Жупа, се наоѓала зоната под број 23. Во неа влегувале селата: Брештани, Новак и Коцачик, а лицитацијата на позниот десеток од оваа зона бил извршена на 14 септември 1942 година⁶⁸.

Во градската општина во Дебар се наоѓало седиштето број 1, во која зона влегувало селото Удово, а лицитацијата на позниот десеток од оваа зона била извршена на 4 септември 1942 година⁶⁹. Во Селото Коцачик се наоѓале уште две зони за продавање на позниот десеток. Една зона одбележана со број 25, во која влегувале селата Долташ и Осолница, лицитацијата била

⁵⁹ Архивски фонд на Кичевската општина..., архив. единица 46/1.

⁶⁰ Архивски фонд на Кичевската општина..., архив. единица 47/1.

⁶¹ Архивски фонд на Кичевската општина..., архив. единица 48/1.

⁶² Архивски фонд на Кичевската општина..., архив. единица 49/1.

⁶³ Архивски фонд на Кичевската општина..., архив. единица 50/1.

⁶⁴ Архивски фонд на Кичевската општина..., архив. единица 51/1.

⁶⁵ Архивски фонд на Кичевската општина..., архив. единица 52/1.

⁶⁶ Архивски фонд на Кичевската општина..., архив. единица 53/1.

⁶⁷ Архивски фонд на Кичевската општина..., архив. единица 55/1.

⁶⁸ Архивски фонд на Кичевската општина..., архив. единица 57/1.

⁶⁹ Архивски фонд на Кичевската општина..., архив. единица 58/1.

извршена на 14 септември истата година⁷⁰; во втората зона, одбележана под број 26, во која се наоѓало селото Проваленик, лицитацијата била извршена на 14 септември 1942 година⁷¹. И, во третата зона, одбележана под број 27, во која влегувале селата: Елевци, Евла и Долно Елевци, лицитацијата била извршена на 14 септември 1942 година⁷².

Постоењето на повеќето зони за лицитирање на десетокот во Дебарската потпрефектура говори дека имало доста земјоделски производи што спаѓале под ударот на Законот за данокот десеток. Така, само во градот Дебар, постоеле неколку зони за продавање на позниот десеток во 1942 година. Една зона постоела во градот Дебар, одбележана под број 2, со неопределен ден за лицитирање⁷³. Во градот Дебар постоеле уште седум зони за лицитирање на позниот десеток. Во зоната под број 4, во која влегувало селото Спас, лицитацијата на позниот десеток била одржана на 7 септември 1942 година⁷⁴; потоа, во Дебар-Центар, под број 5, со селата Коњаре и Сушница, лицитацијата на оваа зона била извршена на 7 септември истата година⁷⁵. Дебар-Центар, зона под број 6, во која влегувало селото Бомово, извршила лицитација на 7 септември истата година⁷⁶; во Дебар-Центар, зоната под број 8, во која влегувале селата: Рајчица и Елевци, лицитацијата била извршена на 8 септември истата година⁷⁷; Дебар-Центар под број 9, во која зона влегувало селото Баниште, лицитацијата била извршена на 8 септември истата година⁷⁸; Дебар-Центар, зоната под број 10, со селата Хаме и Кривци, била извршена лицитација на 8 септември истата година⁷⁹.

Во селото Долно Косоврасти, исто така, се наоѓале 4 зони за продавање на позниот десеток, а во овие зони биле вклучени села од истата општина. Така, една зона, под број 19, во која влегувале селата: Гари и Осој, лицитацијата на овој вид данок била извршена на 11 септември 1942 година⁸⁰; во втората зона, под број 20, со селата Горно и Долно Косоврасти, била извршена лицитација на позниот десеток на 11 септември 1942 година⁸¹, третата зона, одбележана под број 21, со селата Горно и Долно Мелничани, имала лицитација на позниот десеток на 11 септември истата година⁸² и четвртата зона во Долно Косоврасти,

70 Архивски фонд на Кичевската општина..., архив. единица 59/1.

71 Архивски фонд на Кичевската општина..., архив. единица 60/1.

72 Архивски фонд на Кичевската општина..., архив. единица 61/1.

73 Архивски фонд на Кичевската општина..., архив. единица 68/1.

74 Архивски фонд на Кичевската општина..., архив. единица 70/1.

75 Архивски фонд на Кичевската општина..., архив. единица 71/1.

76 Архивски фонд на Кичевската општина..., архив. единица 73/1.

77 Архивски фонд на Кичевската општина..., архив. единица 74/1.

78 Истото.

79 Архивски фонд на Кичевската општина..., архив. единица 75/1.

80 Архивски фонд на Кичевската општина..., архив. единица 76/1.

81 Архивски фонд на Кичевската општина..., архив. единица 77/1.

82 Архивски фонд на Кичевската општина..., архив. единица 78/1.

во која влегувало селото Могорче, била одбележана под број 22, извршила лицитација на 11 септември 1942 година⁸³.

По овој распоред бил продаван десетокот и во 1943 и 1944 година. Меѓутоа, откупувањето на десетокот, односно спаилакот, заради повеќе причини не било целосно успешно. Селаните и другите земјоделски производители на најразлични начини се спротивставувале за целосното собирање на земјоделските производи што потпаѓале под овој вид данок, во што мошине активна улога зеле и партиските организации на теренот. Откупувачи на данокот десеток биле луѓе предимно од албанско потекло, кулачко-буржоаски елементи од градови и од села во Западна Македонија, познати ишпекуланти и трговци кои на овој начин сакале да се обогатат уште повеќе и со кои албанската сиромаштија немала никаков допир. Тие биле и верни помагачи на окупаторот и на албанските квислиншки власти. Истовремено откупувачите на десетокот вршеле и големи зулуми и насилства, посебно кога со оружена придружба доаѓале по селата, барајќи од месните селани прехрана и сместување за себе и за придружбата. Повеќемина од нив, по ослободувањето, биле судени од народните судови како соработници на окупаторот.

Воведувањето на институцијата сејменлак

Покрај воведувањето на институцијата десеток била воведена и институцијата сејменлак, како една од формите за зачувувањето на животот и имотот во Западна Македонија. Во времето на османското владеење во Македонија не можело да се замисли село, населено со Македонци-христијани, да нема сејмен, еден или повеќе, кој требало да го „обезбедува“ селото, селаните, нивниот живот и имотот од напади и грабежи на разбојнички и други пљачкашки банди. Колку такви „чувари“ ќе има селото зависело од неговата големина и од неговите стопански можности. Крупните сточари и други сопственици на неподвижен имот најмувале посебни сејмени кои ги издржувале и ги исплатувале во сопствена режија. Меѓутоа, оваа институција, со воспоставувањето на албанската квислиншка власт во Западна Македонија, со поттикнувањето на верската и националната омраза меѓу албанското и македонското население, што била цел на албанската реакција за создавање на несигурност и за предизвикување на иселување на Македонците од Дебар и Дебарско и пошироко на територијата на која била воспоставена албанска квислиншка власт, повторно се јавила потреба за најмување на „чувари“ на македонските села и на нивните имоти. Најмените чувари, наречени сејмени, секојпат биле од албанско

⁸³ Архивски фонд на Кичевската општина..., архив. единица 79/1.

потекло, така што селата во Дебарско, населени со македонско население, најмувале такви „чувари“ кои морале да ги хранат, да ги облекуваат, да ги плаќаат и покрај постоењето на државни органи, задолжени да го обезбедуваат редот и мирот на граѓаните. Меѓутоа, заштитничката улога на сејмените, чувствително се изменила спрема заштитуваните. Најголем број од нив станале соработници на разните разбојнички групи и поткажувачи на окупаторските и квислиншките власти за движењето и активностa на НОВ и ПОМ во Западна Македонија. Односот на сејмените спрема селаните бил суров, надмен и големџиски. Тие вршеле, често пати, насилства над луѓето и им одземале сè што им се допаѓало⁸⁴. Всушност, сејмените биле нов и тежок товар врз селското население, наметнат и санкциониран од окупаторската и квислиншката власт. Тие биле луѓе на албанските барјактари; кои во големо мнозинство соработувале со окупаторот, како што бил Али Малики кој во 1944 година станал заменик на префектот на Дебарската префектура⁸⁵; потоа, Цавид Каба, од Дебар, офицер на црните кошули⁸⁶, Уке Цами, барјактар, кој бил унапреден во чин мајор, и имал свои „доброволци“, повеќето свои роднини и соработници на полицијата, а биле предимно мештани од Дебар, потоа, Теми Ала, Ахмед Врзиволи и др.⁸⁷, така што, однесувањето на сејмените спрема народноослободителната борба во Македонија се одредувало и зависело од ставовиштето на нивниот бајрактар кому, всушност, и му служеле, задржувајќи ја на тој начин некогашната традиција позната од албанскиот племенски начин на живеењето.

Најмногу такви „чувари“ се наоѓале по македонските села во Мала Река, односно во Мијачијата, во селата: Галичник, Лазарополе, Тресонче, Гари, Осој, Росоки, Селце; потоа, во некои села на Долна Река па и во горнорекански села: Маврово, Леуново, Беличица и други. Голем број „чувари“ имале крупните сточари во селото Галичник и Лазарополе и во некои горнорекански села и др.

⁸⁴ Глигор Тодоровски, Окупацијата на Западна Македонија..., 55.

⁸⁵ Истото, 58.

⁸⁶ Црните кошули биле специјални единици на Италијанската фашистичка партија, чие седиште се наоѓало во Призрен, а еден дел од нивната Команда во Дебар. Тие вршеле ригорозна контрола на политичките настани во реонот каде што се наоѓале. Со нив дејствувала и содејствувала и карабинеријата и милицијата, составена од луѓе од албанско потекло кои биле облечени во црни кошули. Тие имале многу груб однос спрема населението, дури и погруб од италијанската полиција. Нивната задача била да го застрашуваат македонското население, кое во напуштањето на таа територија барало „излез“ од таа тешка состојба.

⁸⁷ Јашар Алили, Шесет и девет дена..., 483.

**TOWARDS SOME ASPECTS OF THE FASCIST OCCUPATION
OF DEBAR AND THE DEBAR DISTRICT (1941—1944)**

S u m m a r y

The article is divided into ten subtitles. The introductory lines of the contents relate to the occupation of West Macedonia by the German and Italian occupiers in April 1941; then to the establishment of the Albanian quisling authorities in Debar and the Debar district, and the formation of pro-Albanian and pro-Bulgarian »committees«. The formation of the police and gendarmery administration, as well as of the organs of the Fascist party, is also included. Contextually, the article also deals with the tendencies of the occupier's and of the Albanian quisling authorities in implementing the policy of denationalization of the Macedonian people on this territory, as well as of the rest of the non-Albanian population (Islamized Macedonians, Turks and Gypsies). Accordingly, this was carried out through various forms: schools and administration in Albanian, changing the personal names, as well as the whole toponymy in this part of Macedonia.